

TÓTH LÁSZLÓ

„...CSAKIS A MAGASSÁG” (II.)

Futamok és rajzok Csiki Lászlóhoz

Elbeszéléseit,
(kis)regényeit tekintve
minden elemében
korszerű próza az övé,
mely azonban fölötte
áll a divatoknak; nem
kéjeleg artisztikus
göggel a nyelvvel, bár
annak tökéletesen ura
árnyalataiban,
rezenéseiben is.

■ Miként mélyen megérintette a következő történet is.

Azt hiszem, még rögtön az első csesztvei esténken, a kastélyparkon át a falu felé haladva, az egyik portánál tehénbőgés ütötte meg fülem (s trágyaszag csapta meg az orrom). Ami barátommal rögtön meg is örvendeztetett bennünket, hogy itt végre frissen fejt, testmeleg tehéntejjel is idézgethetjük ifjúságunk s életünk messzi tartományait, és rögvést be is kurjantottunk a kiskapu fölött. Mire kiszáratva közepkorú házaspár került elő valahonnan az udvarmélyből, akik már tessékelték is be a házukba. Csikivel a konyhaasztaluknál ültünk le félszegen, és beszédbe elegyedtünk vendéglátóinkkal: szó esett a faluról, hogy onnan mindenki elmegy, főleg a fiatalok, sok az üres ház, megélni nem lehet. A család? – kérdeztem rá ekkor, hogy elkerüljük a csendet, mire az aszszony váratlanul eltűnt, de perdültében-fordultában már jött is vissza kezében fényképekkel. Én beljebb ültem, barátom közvetlenül az ajtónál, ő kapta – a háziasszony heves magyarázata közben – kézhez azokat először. „Ez a mi kicsinyünk... itt az urammal... itt velem... itt a kutyusunkkal...” – magyarázta lelkesen a nő, s én nem értettem, Csiki miért sápad el, és zavarában miért kezd el értetlenül motyogni. Aztán hozzám kerültek a képek, és egyszerűben világos lett minden. A *családi* képeken egy kisborjú volt. Ekkor megint barátomra néztem, és amilyen gyorsan csak lehetett, elköszöntünk. Ezután már szomorúságunk – frissen fejt tehéntej ide, szíves vendéglátás oda – többet nem is engedett bennünket vissza ahhoz a házhoz.

A tanulmány első része előző lapszámunkban jelent meg.

Emlék tehát, közös történet vele számtalan; tökéletesen átérzem Kántor Lajos készítését, hogy egész könyvet szentelt Csikinek és a barátságuknak. Ő idézi barátunkat, „márkházi levelei” egyikéből, Páskándi Gézával kapcsolatban, akinek halála, úgymond, megtörtént vele. Nos, valami hasonlót sejtettem meg előbb, s tudatosítottam később, először még amikor olvasni kezdtem a *Szombat...-ot*, aztán hogy mind jobban megismerem, egyre határozottabban, hogy Csiki *élete megtörtént velem*. Talán együtt dolgozni is ezért tudtunk kezdetől fogva oly zökkenőmentesen; félszavakból is értettük egymást, és hasonló kínok-gondok gyötörtek írás közben mindkettőnket, ha más utat jártunk is.

Amire megint van néhány történetem.

Az egyik akkori lapomhoz, a tatabányai *Új Forráshoz* kapcsolódik, melyet 1990-ben főszerkesztőmmel, Monostori Imrével sikerült alaposan átszerveznünk. (Az időben, a *Magvető szétprivatizálását* követően barátom rövid ideig a frissen indult, Reményi József Tamás főszerkesztette *Magyar Napló*hoz került, ahol én egy-két versen kívül néhány esszét, illetve naplójegyzeteket közöltem, majd végül a filmes szakmában, a Budapest Filmstúdiónál kötött ki.) Tatabányán elsősorban arra törekedtünk, hogy a folyóiratot – főszerkesztőmet idézve – valóban *folyó irattá* alakítsuk át, azaz ne csak egy-egy lapszámon, hanem egy-egy évfolyamon belül, az egyes lapszámok között is szoros kapcsolatot teremtsünk anyagainkkal, mely törekvésünkben nagy szerepet szántunk például az irodalom, irodalmi élet mindennapi mozgását is rögzítő sorozatoknak. Indításként 1991-ben rögtön három írói naplót is megrendeltünk (Grendel Lajosét, Zalán Tiborét, Pomogáts Béláét), amit aztán a további évfolyamokban újabbak követtek. Magától értetődőnek tartottam, hogy Csiki Lászlót is felkérjük e feladatra, aki emlékezetem szerint a legszívesebben kibújt volna alóla. Már indítani is így indítja az 1992-es évfolyamunkban kezdett feljegyzéssorozat: „Debrecenben [az *Irodalmi Napokon – T. L. megj.*] T. L. megkért, adjak részleteket naplóból a lapjának. Jó vicc: csak részleteim vannak...” Persze, végül sikerült rábírnom a munkára – kéthavonként. *Kihagyásos* naplója mégis sorozatunk páratlan teljesítménye lett: vallomás és társadalomrajz, önarckép és irodalmi-közéleti helyzetkép egyszerre. Miként Grendel Lajos, ő is „rosszkedve naplóját” írta (a pozsonyi író később külön füzetet is kapott sorozatának a címe ez: *Rosszkedvem naplója*), és már az elején leszedte – Debrecen kapcsán – (akkori) irodalmi közállapotainkról a keresztszót, és kiütött belőle a kedvetlenség: „...unom, hogy mindenki ugyanazt mondja, és hogy tökéletes a fogalomzavar, esztétikát és intézményi problémákat kevernek össze vagy helyettesítenek egymással »az irodalom felszabadulása örvén« – ami éppen azt jelenti, hogy válságban van. Ha nem éppen az irodalom, a róla való elképzelésünk”, s megkapják a magukét az írók is, akik – számára szokatlan nárcizmussal – „fontosnak tartják a személyüket”, s azt „Összekeverik vagy -tévesztik a művükkel” (netán miként most én is e sorozatommal? – ítéljen erről más). Naplója, illetve az 1991-es esztendő végére érve már *Adalék* című írásgyűjteményének lezártáról is beszámol, melyhez szóban forgó, felkérésünkre készült naplóját is hozzátartotta. Folytatásosát a következőképpen zárta: „Meglépvé észlelem, hogy [...] úgy nézem a jelenségeket, mintha kívül állnék, miközben »benne vagyok«, már csak azáltal is, hogy megírom. Mi az irodalom? Az ember ne játssza meg magát. Vége van 1991-nek. Életünk folyt. köv.” S ebbe a folyt.-ba – bár az elkészült részek bőven lehetettek volna jóval hosszabbak is – még egy újabb világ-egyetem is bőven belefért.

Amikor interjúzni mentem hozzá az *Új Forrás*nak a Semseybe az 1990-es évek derekán (ekkorra már dolgozószobává rendezte át magának fia egykori, az előszobai lakás-bejárat melletti birodalmát, melyhez annak halála után még sokáig nem tudott hozzányúlani), első kérdéssel az *Együtt* című régebbi, a *Szombat...-ból* kiemelt verséről faggattam. Opusát azonban akkorra már egyáltalán nem tartotta jó versnek – s ezt nem állotta bevallani –, mert, így ő, az „nagyjából azt mondja, amit nagyon sokan hallani akarnak a verstől”. Ezzel szemben olyasmikről szeretné a versét beszéltetni, „amik nin-

csenek”. Azaz – magyarázta – „olyan hálót kellene létrehozni a képek, hasonlatok, asszociációk segítségével valami nem létező alá”, ami aztán „abba talán felfogható lenne”. Versről és barátom verseiről magam sem tudnék pontosabban fogalmazni. Tökéletes önjellemzése pontos önismeretéről vallott; kevés embert ismertem (ismerek), aki nála őszintébben tudott (mert) szembenézni magával.

Verseskötete egyébként sincs sok (tíz ha lehet); a legelső megjelenésétől számítva költői pályáját, negyven év alatt nagyjából négyévenként egy – ennyit passzióból is lehet írni, vagy – nagy önfegyelem kell hozzá, hogy az ember ne írjon ennél többet. Ráadásul ezek közül is válogatás az egyik: tizennyolc évvel első verseskönyve megjelenése után és huszonkettővel földi pályája befejezte előtt – ez volt 1986-ban az öt Magyarországon költőként honosító *Kísértethajók*. Más az ő helyében öt-tíz évenként rászánta volna magát egyre, neki már haláláig nem került több válogatott kötete. Talán ő is lehetett volna céltudatosabb (erőszakosabb?) e téren; talán nem tartotta fontosnak, talán csak belenyugodott az egészbe. Azaz egyszer mégis belevágott, rábeszélésemre, mert méltatlannak találtam, hogy hatvanéves korára sem kérte tőle senki, hogy rendezze kötetbe a minőséget, melyet összegyűjtött versei képviselnek, és – 2004-ben rá is szánta magát, hogy annak vaskos kéziratával állítson be egy nap törpe kiadómba, az Isterbe (amiben, gyanítom, összegyűjtött verseim, az *Átváltozások...* előző évi megjelenése is befolyásolta, melyről recenziót is írt, amelyet később *Az író árnyéka* című kötetébe is besorolt). Csiki két címen gondolkodott: az egyik a beszédes *Kármentő*, a másik pedig a nem kevésbé beszédes *A szélek és a végek* volt, s az 1968–2003 közti három és fél évtized verstermését ölelte volna föl (21 000–22 000 sor terjedelemben). A pályázaton azonban, melyre a kéziratot benyújtottuk, nem kapott támogatást, a rákövetkező évben meg már csak fél lábbal voltam Budapesten, a másik már inkább Pozsonyban volt, kiadóm anyagi helyzete pedig ezzel a széles terpesszel már nem tette lehetővé a komolyabb munkát, így a következő esztendőben, a szlovák fővárosra cserélve fel a magyart, fel is számoltam azt. Máiig nem tudok azonban róla, hogy barátom gyűjteményes kötete megjelent-e valahol, illetve annak – általa egyberendezett, az elképzeléseit tükröző – kézírata hova került. Halaszthatatlan feladatnak gondolom azonban valahonnan előkaparni és valamely kiadó közreműködésével legalább post mortem megjelentetni Csiki László költészetének e maga készítette színtézisét.

Olvastam azonban már olyan minősítést is, hogy talán nem is a költészet volt poétánk legfőbb műneve. Ha pusztán statisztikai alapon, megjelent könyvei megoszlását nézzük, akkor esetében a számok valóban a (szép)próza javára dőlnek el. Mégsem mondanám, hogy Csiki László fő műneve nem a költészet volt. De azt se, hogy nem a (szép)próza. Sőt azt se, hogy nem az esszé. Vagy hogy nem a dráma. Mert valamennyi területen egyformán otthonosan mozgott; négy, egymástól bár nem független, de egyként önálló alkotó élt benne – élt belőle? – egyszerre. S ha versei méltán képviselik kora magyar költészetének legjobb színvonalát, ugyanez elmondható szépprózai műveiről is. Miként ugyanez állítható róla esszéistaként, illetve drámaíróként nemkülönben. (Mindennek azonban – miért is lenne ez természetes? – sem a Kulcsár Szabó-féle, sem a Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztette irodalomtörténetben nincs nyoma; igaz, ez utóbbiban Jeney Éva a „romániaiság”, „erdélyiség”, „transzszilvanizmus”, „határon túliság”, „kisebbségiség” fogalmait és gyakorlatát elemző tanulmányában – a tárgya adta kereteken belül – legalább műfordítóként megemlíti egyszer a nevét.) Ha egy kitűnő költő jó dolgában prózairásra adja magát, a kritika a „költő prózája” elnéző minősítéssel siet a segítségére, mentve ügyetlenkedéseit, a szövegbe ugyan nem illő, bizonyos értelemben mégis megható szépelgéseit. Nos, Csiki Lászlónak a legcsekélyebb mértékben sincs szüksége az efféle kegyeleti gesztusra. Tökéletesen tisztában volt ugyanis azzal, hogy amikor verset ír, akkor verset kell írnia, amikor szépprózát, akkor azt, amikor drámát, publicisztikát, akkor pedig azt, és kellő határozottsággal szét tudta választani magában

a négyet. Ami azért is nagy érdem, és vall kellő bátorságra, mert napjaink írásművészetére egyre inkább a műnemek – sőt a különböző művészeti ágak – közti határok eltűnésének, légyesülésének, átjárhatóságának kánonja nyomja rá bélyegét. Csiki azonban költőnek költő (még ha bizonyos verseit, miként a vele készített beszélgetésünkben, *kis drámáknak*, „dramoletteknek” nevezi), epikusnak epikus, esszéistának esszéista, drámaírónak drámaíró. Ilyen egyszerű.

Elbeszéléseit, (kis)regényeit tekintve minden elemében korszerű próza az övé, mely azonban fölötte áll a divatoknak; nem kéjeleg artisztikus göggel a nyelvvel, bár annak tökéletesen ura árnyalataiban, rezzenéseiben is. Látványos zsonglörködés, a felszín csillogása-villogása helyett a nyelv pontossága, a szerkezet szilárdsága, a fogalmazás és mondatfűzés céltudatossága, a takarékos, ám mindemellett színes és élvezetes beszéd jellemzi írásait. Tud és mer epikus prózát írni, prózai történetet mondani. Mi sem áll tőle távolabb, mint az olcsó lirizálás hókuszpókusza – ha prózája háttérében ott tudjuk is a költőt, elsősorban annak fegyelmét, arányérzékét, körültekintő és gazdaságos szóhasználatát érzékeljük. Tartózkodik a tetszetősnek ható bölcselkedéstől is – a bölcsélet, a bölcsesség írásai szövetéből: történetei, világérzékelése és szövegalkatása elegyéből sugárzik felénk. Erre példa a négy történetet mondó *A pusztulás gyönyöre* című kötetének utolsó darabja, a *Földút* is, mely már az előző három opus esszéisztikus betétjeinek mankójáról is lemond. E könyvének egyébként a címe is több egyszerű jelképnél: a nem szokványos szókapcsolat írónk egész létszemléletére, annak kettősségére is utal. Csiki rendkívül (cél)tudatos személyiség- és sorselemző; alakjaival – írásaiban, történeteiben – történjen bármi, kiélezett helyzetekben az emberből minden esetben „kijön” a múltja: akkor is, ha – most csak szóban forgó könyvéből véve példákat –, mint a *Kínai védelemben*, az embert nemcsak az élete fölötti szabad rendelkezés lehetőségétől, hanem már az egyedül csak általa birtokolható „történetétől” is megfosztják; akkor is, ha a döntés némi lehetősége netán megmarad számára (*A céda nyúl*); akkor is, ha az író az emberi megosztottság és egymásrautaltság, a természetből való kiválás és a természettel való eggyé válás paraboláját írja (a címadó történet); s akkor is, ha fél évszázad minden elentmondásával terhes panoramatikus képet fest (*Földút*). Mert akármi is történik, mondja valamelyikben, „a halál egyszerű dolog, de kivirítanak belőle a részletek”. És éppen ezek a részletek a döntőek. Hiszen ezek teszik ki mindazt, ami életnek, *emberi* életnek nevezhető. Ez a *történet* pedig – miként Csiki László mondatja a *Földút* mottójával – „nem szól egyébről, csak az alkonyról, az estéről és az éjszakáról. Jó reggelt kívánok.” S ezt az utat járja további nehéz történeteiben, mint például a Kántor Lajos által európai rangúnak nevezett *Titkos fegyverek*ben is (melyhez hasonló minőségűnek véli Kántor *A céda nyulat* is).

Csiki írta egyszer Bohumil Hrabalról, hogy „kis végteleneket tud elrejteni az alakjaiban, meséiben”. Ezek a „kis végtelenek” természetszerűen, természetéből adódóan ott vannak barátom alakjaiban, meséiben is. (Vagy, másképpen fogalmazva, ahogyan ő mondta Szilágyi István kapcsán: „Több ezer könyvoldalnyí esemény történt vele egyetlen kis dolgozószobában.”) Mellesleg, írásaiban: történetmeséléseiben, anekdotázásaiban, abban, ahogyan *járatta a száját*, és fűzte a szót, eredendően volt személyiségében valami hrabali. Vítathatatlanul élvezte a szöveget (s a szövegelést), és a szöveg is – a barthes-i értelemben – bizonyosan élvezte őt; minden története megemelkedett azáltal, hogy ő mondta, s ahogyan ő mondta el. (Mindegy volt neki, az egy-két fleknyi kis tárcákban, karcolatokban ugyanolyan mélységeket és kiterjedéseket tudott végigpásztázni, mint valamely terjedelmes regényében, s hosszúprózáit is ugyanazzal a feszességgel komponálta meg, mint *aprócskáit*. Csak egyetlen példát véve, taláломra, *Magánháborúja* rövidtörténetei közül – maga is ezt a műfaji megjelölést használta könyvéhez: *Történetek* – az *Utazás* bármely íróiskolában tanítandó novellanyitását, mintaszerű indítását: „Bákóba mentem, nőszagra, hiába. Szembejött velem egy gyászmenet. Dühöngött a

nyár.” Íme, három rövidke mondat, s máris három világot, három kiterjedést rántott vele egybe írónk.) De ha Hrabalt hoztam szóba vele kapcsolatban, az is elmondandó, hogy barátom talán hidegebb is, szikárabb is, racionálisabb is nála, világa tragikusabb és kegyetlenebb is mesterénél; *Adam Adam*jának terrorelemzésével, skizoid történelmiségével, *irracionális realizmusával* például elfordul a hrabali mesehagyománytól, és a Mészöly Miklós-i, Danilo Kiš-i vagy kunderai analitikus prózára hajaz inkább.

Annak idején, az 1970–1980-as években volt a Magvető Könyvkiadónak egy külön elnevezéssel nem illetett, de darabjait azonos formátumban és köntösben megjelentető sorozata, mely a kortárs magyar dráma legfrissebb alkotásait mutatta be. E sorozatban jelentek meg, már Magyarországra települése után, 1986-ban Csiki László addigi legismertebb színművei is *Álkulcsok* címmel, mely a címadó opuson kívül további három színpadi munkáját tartalmazta, a legendás Harag György rendezte s 1978-as kolozsvári bemutatójával rögtön nagy visszhangot keltett *Öreg házat*, az ugyancsak több bemutatót megért *Nagypapa látni akar benneteket* címűt, valamint az *Ártatlanokat*, mely cenzurális okból sem akkori, sem későbbi hazájában nem kerülhetett színre az 1980-as években. Annak idején, az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején magam is erősen a színház vonzásában éltem, hasonlóan néhány dunaszerdahelyi, pozsonyi, komáromi és kassai barátomhoz, akikkel többé-kevésbé egy nemzedéki alomból kerültünk ki, bár korántsem tartoztunk egyugyanazon *vályúhoz*, aminek valószínűleg annak a viszonylag eleven légkörnek a kialakulásában is szerepe lehetett, mely a mi kis – rózewicz – csehszlovákiai magyar stabilizációnkon belüli színházi életünket jellemezte (beleértve természetesen az amatőr színjátszói mozgalmat is). Ebből az 1990 után, azaz a rendszerváltást követően – a továbbra is meglevő egyéni vonzalmakat nem számítva – közösségi értelemben erősen visszaesett érdeklődésből, eleven színházi tájékozódásból adódóan az erdélyi Csiki László drámáira, színpadi sikereire is azokkal egy időben felfigyeltünk, s *Öreg házá*nak meg *Nagypapá...*-jának színházfelfogása, groteszk világbárázolója nagyon is megfelelt akkori tájékozódásunknak, mi több, a múltthány és jövőnélküliség ugyanazon konfliktusai befolyásolták életérzésünket, melyek nyűgét Csiki színpadi alakjai is szenvedték, s a személyiségvesztés ugyanazon félelmeivel kellett szembenéznünk magunknak is, mint nekik. Később azonban sehogyan sem értettem – s máig sem értem –, hogy ennek az ígéretes színházi kezdetnek, reményteljes drámaírói indulásnak miért nem lett folytatása, és megmagyarázhatatlan a számomra, hogy ennek okai barátomban, színműveiben – bár szétnevezve az utóbbi évtizedekben bemutatott magyar drámák közt, talán bennük a legkevésbé – vagy az adott kor színházi viszonyaiban keresendő. (Illetve halála óta már ő maga sem akadályozhatta volna meg, hogy kellő színházi akarat esetén ne kerülhessen színre valamely – sőt/vagy: valamennyi – drámája. Például az újak, a már az 1970–1980-as évek után írtak is.) Amikor 1997-1998 fordulóján szervezni kezdtem Ister kiadomat, és a megfelelő bemutatkozó köteteken töprengtem, elsőként kérdeztem meg Csikit, hogy nincsenek-e új drámái, mert szívesen megjelentetném őket. A kér(d)és meglepte – megszokta már, hogy színművei felől egy ideje a kutya sem érdeklődik –, de fel is villanyozta a lehetőség, és rövid időn belül már meg is jelent nálam is *A hely szellemeivel*. A kézirat két új színművét (a kötetnek is címet adó opust és *Az erkélyt*) és két filmnovelláját (*Tizenhárom remény*; *Mámá Klára*) tartalmazta. (A kötet induló kiadóm első szépirodalmi kiadványa lett – legelső kötetünk, az 1848-as márciusi események százötvenedik évfordulójára még az év tavaszán megjelentett *A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükörben* című, egy nemzeti történelmünk e mítoszkepző eseményével szemben elfogult korabeli publicisztikai munkát (Jakub Arbesét), valamint Richard Pražák korszerű szemléletű, tárgyilagos hangú Kosuth-kismonográfiáját tartalmazza (a szerző az időben a Cseh Köztársaság budapesti nagykövete volt) –, s egyúttal Csikivel indítottam a Ister Kortárs Írók című sorozatun-

kat is (ennek második köteteként a Délvidékről Svédországba származott Domonkos István válogatott verseit adtuk ki *Kormányeltörésben* címmel, melynek címadó verse széles közmegegyezés szerint az 1945 utáni magyar költészet egyik alapopusa lett). Csiki László kötetbeli alakjainak életébe (is) erősen beleszóltak a 20. században történtek; sorsuk történelmi hátterek előtt bontakozik ki, személyiségüket annak eseményei alakítják-befolyásolják-torzítják vagy éppen keményítik meg, közben azonban nyilvánvaló, hogy a szerzőt már a rendszerváltás utáni tapasztalatai is befolyásolják. A címadó színjáték Trianon árnyékában zajlik, amiről akár az is eszünkbe juthatna, hogy történelmi sorsfordulónkról, melynek lassan századik esztendejéhez közeledünk, érthetetlenül alig született ez idáig – ha született egyáltalán – ebből merítő színművünk (bár Hunyady Sándor *Feketeszárú cseresznyéje* mindenképpen kivétel itt), s mivel a közelgő centenárium valószínűleg számos alkalmat hoz magával megidézésére, tanulságai szemügyre vételére, Csiki pazar ironikus-szatirikus látletele, lényeglátó történelmi alulnézete, sorsvizsgáló parabolája is szinte kínálja magát a kiválasztásra. Szerzőnkől persze távol áll mindenfajta heroikus történelemszemlélet, nemzeti önsajnálát, a kismembereket nézi, a névtelenek kisszerűségeit, jellembeli torzulásait, hatalom és egyén viszonyát; Demény Péter kegyetlen-pontosan ragadja meg ezeknek a „jelentéktelen” figuráknak a lényegét, akik „mindig magukra gondolnak először, s a másokra csak azért, mert össze vannak zárva vele... Nincs szeretet, csak iszonyú félelem a megsemmisüléstől, nincs élet, csak vágy a túlélésre... Nincsenek különbségek: akinek hatalma van, az ügyesebb volt, hamarabb kapcsolt... ..a hatalom képviselői ugyanolyan bizonytalanságban élnek, mint mindenki más...” (Csak melleleg: Csiki mesteri kémanalíziséhez [-seihez], besúgóelemzéséhez [-seihez] is kevés fogható van kora magyar irodalmában, írói teljesítményei között.) Ötvenhatos történet *Az erkély*, szintén alulnézetből, a forradalom hátulütőivel, kismemberekkel és kisszerű figurákkal (azokból a tulajdonságokból, melyeket alakjai neve mellé illeszt Csiki, a korabeli – mindenkori – társadalom is leképezhető, annak mintegy teljes lelki galériája is megrajzolható: „...aki bírja”; „...aki nem”; „...aki utálja”; „...aki szeretné”; „...aki nem érti”; „...aki nem meri”; „...aki tudja”; „...aki lelkes”; „...aki nem”; „...aki csinálta”; „...aki elviselte”; „...aki fegyvert fog”; „...aki szintén”; „...aki jelkép”; „...aki fegyvert akar”; „...aki alig szól”; s végül: „Fiatalok, akik mindig vannak.”) Lényegében ötvenhatos szüzsé a *Tizenhárom remény* is, erős 1848–1849-es hivatkozásokkal, de már az 1989-as rendszerváltás utáni posztmodern korunkra is vonatkoztatható értelmezésekkel; a második világháború utáni népmesei – az alcíme is ez ennek a filmnovellának: *Népmese – túléléstörténet a Mámá Klára* (egy tanítónővé deklasszálódott exbárónővel vagy exbárónővé avanszált tanítónővel). S nemcsak látószögük és látóterük miatt, hanem dramaturgiai szempontból is figyelemre méltók színpadra, filmvászonra (DVD-re?) szánt történetei, melyek ha nem is teljesen új, de semmi esetre sem szokványos megoldásokra épülnek (ilyen például *Az erkély* zárlatának váratlan perspektívaváltása, mely egyszeriben más dimenzióba emeli át addig kialakult történetértelmezésünket). Igaza van Demény Péternek az általa nagyon találónak, „pontos”-nak, egyszerre „szomorú”-nak és „ironikus”-nak nevezett című *A hely szellemeivel* kapcsolatban is, amikor azt állítja, hogy Csiki „legnagyobb létélménye” az „az emberi kiszolgáltatottság”, amely „kíméletlenül átminősítette az embernek önmagához és másokhoz való viszonyát”, s amely – úgy látom – fokozottan érvényesül írónk magyarországi évtizedei idején született munkáiban. Különben e kötetének két filmnovellája is jelzi írónk erősödő film iránti vonzódását, tehát nem véletlen, hogy élete utolsó egy-másfél évtizedében a televíziós és filmes szakmának is a közelébe került (televíziós beszélgetéseivel, egyéb műsoraival, játékok- és dokumentum-, valamint portréfilm-forgatókönyveivel – ez utóbbiak kapcsán olyan kiváló filmrendezőkkal dolgozott együtt, mint Maár Gyula és Gulyás Gyula, a saját elbeszéléséből készült *Ki-*

nai védelem című filmjét viszont a jeles kolozsvári színházi rendező, Tompa Gábor rendezte).

Utaltam már rá, hogy Csiki László életművének fontos, a többivel egyenértékű fejezetét alkotja publicisztikai munkássága is: tárcái, karcolatai, kiséletképei, írói gyorsfényképei, recenziói, tanulmányai, interjúi, továbbá esszéi vagy az élete vége felé írt Mikés Kelemen-i irodalmi levelei a maguk nemében mind műfajuk legjobb teljesítményei közé tartoznak. Tárcái közül itt most csak az egyik – Kosztolányit megvillantó, írói miniatúrának, villanásnyi lélekrajznak is pazar – remeklésére hivatkoznék, a *Desiré sétál*-ra, mely címeüstül is csak 2623 karakter, szóközökkel együtt, gépiratként alig másfél hagyományos flekk, mely az emberi arcél pontos felrajzolása mellett magába sűríti szinte egész írói világát (felbukkan benne Karinthy, megidéződik József Attila – „Most temettük el szegény Kosztolányit...”, igaz, Csikinél apró tévesztéssel: „*Tegnap* temettük...” stb.), miközben egymástól távoli időket és tereket ránt egybe egyetlen mozdulattal, amittől ez aprókái olyan sűrűségűvé válnak, ami legfeljebb csak a *fekete lyuk* csillagászati fizikai fogalmával írható le. Barátom, barátunk e kisműfajai mutatják, hogy teljességgel bírja anyagát, ismeri a sűrítés, a tömörítés minden csínját-bínját. (Mellesleg ugyanilyen összefogottak és célirányosak a hosszabb írásai is, melyek közül itt most az *Esti Kornél* írójáról készült másik portréját, a már hivatkozottnál ugyan bőbeszédűbb, de véletlenül sem szószátyár *Kosztolányi*, *Kosztolányit* emelném ki.) Szerintem saját magáról is mondta, amit Poszler Györgyről valahol, olyan „civilnek” nevezve őt, aki „bármely műben” egyaránt becsüli „a szellemi mutatványt (a tornát)” és „a mégoly komoly vagy léha tartalmakat” is. A „szellemi mutatvány”, a „torna” ugyanis barátom minden – még a legkisebb vagy bármelyik alkalmi – írásának is az egyik leglényegesebb eleme, jellemzője. Csiki különben is az egyik legszebb és leggazdagabb nyelvű írónk, aki az olvasó képzeletét a legtagabb asszociációs körben tudja mozgatni. Az Isternél a 2000-es évek elején magam is terveztem legújabb, kötetbe besorolatlan publicisztikájának a kiadását: „vélekedéseinek”, vallomásainak, esszéinek – én- és közösségfaggató, illetve küzdelmei dokumentumainak a *Vázlat egy álomról* címet adta. Ennek címadó írása egy „Erdéllyel jellemzett” Közép-Európa-képet ír le, ami már önmagában is jelzi a *szűk* haza általa vallott *tágasságának* két irányban, kifelé és befelé egyaránt mutató dimenzióit. A *Vázlat egy álomról*, ahogy a kiadónak mellékelt szinopszisában is írta, „a gyökerek indázását, a törzs közvetlen környezetét, a lombozat sejtelmes suhogású táncát követi figyelemmel”. Következtetései meggondolkodtatóak, a hangzatos eszmék és ideológiák, a pót- és álcselekvések helyett a húsba vágó lényeg felé mutatnak: „Meséinket és szavainkat csakis a miénkhez hasonló gondokkal küszködő közeli szomszédaink és az »együtt élő népek« érthették volna – már ha nem ellenérdekeltek, következképpen nem ellen-mítoszokkal fogalmazzák meg önmagukat. A tolerancia és a hagyomány szép eszme, de a gyakorlatban, úgy látszik, a kölcsönös toleranciák, a közönsnek nevezett hagyományok éppenséggel kioltják egymást, nemhogy erősítenék.” Megfelelő anyagi támogatás híján azonban ebből az elképzelésünkből sem lett könyv; arról fájó szívvel le kellett mondanunk. Ám az, az eredeti írói elképzelést tükröző s nálam (is) őrzött kézírata alapján – érdeklődés esetén – bármikor kiadható lehetne a jövőben is. Igaz, néhány írását – mintegy harmadát – barátom később besorolta a Kortárs Kiadónál 2007-ben, egy-másfél évvel a halála előtt megjelent *Az író árnyéka* című recenzió-, portré- és vallomásgyűjteményébe, ez azonban nem lehet(ne) akadály a *Vázlat egy álomról* egy majdani kiadásának sem.

Élete utolsó éveiben már nem találkoztunk (akkor már Pozsonyban éltem, tele voltam halállal, temetéssel, s egy súlyos műtéten is keresztülestem, ráadásul nem sokkal előtte lányom is született, költözések terhe nyomta a vállam – Budapestről Pozsonyba, onnan Dunaszerdahelyre –, és az is reménytelennek látszott, hogy súlyos anyagi gondjaimmal sikerül-e valahogyan megbirkóznom); a legtöbbször nem is láttam a gondjaim-

tól. Utoljára Szlovákiába költözésem előtt, 2005 tavaszán-nyarán járhattam valamilyen üggyben náluk a Dohány utcában (ekkor, lánya férjhez menetele óta már itt laktak); akkor (már) beteg volt, mondhatnám, az egész lakás tele volt a betegségével, ami, megval-lom, nyomasztott is kicsit. Úgy gondoltam – illetve: hittem abban –, hogy eltúlozza a helyzetét, állapota nem lehet olyan súlyos, ahogy beállítja. Meg aztán, baráti körben, szeretett is panaszkodni, bár sosem lehetett teljesen tudni, hogy panaszaiiban mennyi az igazság; folyton volt valamilyen nyavalyája, állandó pénzzavarral küszködött, bár ehhez nem kis (ön)íroniával is tudott viszonyulni... Ez utóbbi, tudom, tényleg igaz volt; mivel nem kötelezte el magát egyetlen, akkorra már erősen kialakult s egymástól mély szakadékokkal elválasztott érdekszövetség mellett sem, hanem kitartó csökönyösséggel mindvégig értékközösségeket keresett magának; nem élt valami fényes életet: gyöt-rő eg-zisztenciális kényszerek kötötték a mindennapi megélhetés gályapadjához utolsó éveiben is – pillanatra sem lazíthatott, mindennap meg kellett *írnia* a napi penzumot. Per-sze ha tudta volna bárki, hogy *élete utolsó évei* voltak azok, ha lehetne tudni bárkiről, mennyi van még valakinek hátra! Egyszer ugyan még találkozhattam volna vele, 2007 tavaszán, a Könyvfesztiválon (*Az író árnyéka* című publicisztikakötete jelent meg ak-kor), a Kongresszusi Palota nagytermében felállított standok között láttam pillanatra fel-villanni, de nem vett észre, én meg – öthónapos kislányommal voltunk épp elfoglalva a feleségemmel, ezenkívül magam is műtét előtt s csupán gyógyszeres segítséggel moz-gásképes – abban a pillanatban valami miatt nem tudtam odamenni hozzá, s hát – az az igazság – kerültem mindenkit, nem nagyon igyekeztem mutatni magam. Meg aztán messziről nézve is nagyon rossz bőrben volt már, elviselhetetlen lett volna közletről lát-nom az esetségét, romlását – mentségemre sok mindent felhozhatok; mégis, azóta gyöt-ör a kétely, nem árultam-e el, nem hagytam-e cserben ott és akkor. (Miként néhány év-vel korábban ugyanígy voltam Kmeczkó Mihállal is.) És nem megy ki a fejemből, amit ő vetett papírra a harmincegy évesen öngyilkosságot elkövetett barátjáról, Szócs Kál-mánról: „Utólag nem avatkozhatunk bele egymás életrajzába, melynek csak a következ-ményeit tapasztaljuk”, ami úgy is igaz, hogy utólag saját életrajzunkba sem avatkozha-tunk be, csak a következményeivel kell halálunkig együtt élnünk.

Barátom, a halála előtti héten, már az Írók Boltja-beli könyvbemutatójára sem tudott elmenni (legfrissebb regénye, az *Ajakír* volt terítéken): három nappal hatvanegyedik születésnapja előtt meghalt.

Péntek volt ekkor; nem szombat.

A bűvár mégis hazament.

Ő is csak bejelentette, miként barátai, akik a *Jelek* szerint „már nem meghalnak”: *nincsen tovább*.

Mondanom sem kell, a hír – s az „Ismétlés nincs” döb-bent felismerése – alaposan mellbe vágott. S bár egyszeriben zsongani kezdett a fejemben minden, ami az életem és értelmem vele kapcsolatos része, és magamban két-három óra alatt készen is voltam az esszémmel, melyben elsrattam őt, ezt azonban képtelen voltam kiírni magamból, ki-emelni a semmi kavargásából.

Mi több, még ma, hat év elteltével is képtelen vagyok rá, és még mindig megbénít a gondolat, hogy – ha mégannyira is szerettem volna – azóta már négy Könyvfeszt-i-válon se mehettem oda hozzá. Sőt, néhány hét múlva már az ötödik múlik majd el enélkül. Ősszel pedig, szeptember 26-án nekem is születésnapom lesz, a hatvanötö-dik, egy évvel már túl is élve őt: talán ki kellene számolnom, hány három napom hi-ányzik még hozzá...

(Dunaszerdahely, 2014. március 11–22.)